

УДК 821.161.1 – 95
ОКСАНА ЗЕЛІК
(Полтава)

МИХАЙЛО МОГИЛЯНСЬКИЙ ПРО ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Ключові слова: критика, реценція, парадигма, естетизм, дискурс, теоретична риторика.

Літературно-критичні праці Михайла Могілянського (1873-1942), знаного на початку ХХ століття українського літературознавця, критика, публіциста, письменника, перекладача, театрознавця, ідентифікували важливі проблеми націо- і культуротворення, визначали пріоритетні засади розвитку української літератури, а отже, є для нас цінним свідченням про культурно-історичну добу, її пошуки та надбання в питаннях духовного становлення нації. Могілянський був активним учасником літературного дискурсу початку ХХ століття, його літературно-критичні статті й рецензії були не лише помітним явищем у літературному житті свого часу, а й до сьогодні не втратили естетичної і наукової вартості. На жаль, праці дослідника, розпорошені у періодичних виданнях України та Росії, лише спорадично долучаються до висвітлення літературного життя окресленого періоду. Тож на часі їх цілісне дослідження й аналіз, бо критика «будує картини світу і моделі історико-культурного розвитку, бере участь у процесі історичного самопізнання, самовизначення» [3, с.156].

Літературно-критична спадщина Могілянського дає цінний і важливий матеріал як для висвітлення його естетичних уподобань, так і для глибшого з'ясування проблем літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ століття. На формування поглядів дослідника впливав загальний культурно-історичний контекст, а також теоретичні та методологічні завдання, які ставила перед собою сучасна йому наука про літературу. Як зазначає М.Гнатюк, у цей час «розширюються і поглиблюються критерії оцінок – від етичних до соціальних і естетичних, збагачується дослідницький інструментарій і термінологія, а отже, науково аргументованішими і точнішими ставали оцінки окремих явищ і цілого процесу, зрештою, прогностичні міркування про шляхи розвитку української літератури» [2, с.161]. Літературна критика для Могілянського стала осмисленим і виваженим кроком, засобом творення нової естетичної парадигми, можливістю говорити про українську культуру/літературу як органічну складову європейської культурної традиції.

Разом з тим критичні праці митця є ілюстрацією його творчої індивідуальності, так, Л.Тарнашинська наголошує, що «літературна критика – це завжди занурення не лише в текст, а й у живий (сьогоденний) соціум, зближення/зитовхування точок дотику *тексту/соціуму, тексту/індивідуальності*, і процес *відчитування/інтерпретації* тексту завжди передбачає і момент *співучасті* в цьому соціумі. Це й визначає неабиякою мірою екзистенційний та етичний вибір критика» [13, с.145]. Уже перші праці Могілянського виразно засвідчують його естетичні пріоритети й методологічні підходи до аналізу текстів. Початок критичної діяльності науковця розпочався з теоретичного осмислення ситуації, яка склалася в літературній критиці. 1896 року на сторінках редакovanого І.Франком журналу «Житє і слово» була надрукована стаття Могілянського

«Суб'єктивісти і об'єктивісти в російській критиці». На думку дописувача, протистояння між представниками «естетичної» та «публіцистичної» критики призвело до того, що «публіцистичний напрямок російської критики запанував ґрунтовно в російському письменстві» [1, с.299]. Літературознавець переконаний, «час запалу минув, настали часи розсудливого обміркування, тверезої критики» [1, с.299]. У поле зору Могілянського потрапили праці багатьох літературознавців (Добролюбова, Бобрикін, Михайловського, Плеханова, Струве, Бельтова й ін.) та особливості їхньої наукової методології. Найбільшою загрозою для науки вважає автор «доктрину економічного матеріалізму, [яка] є плідною науковою гіпотезою, що проти неї досі нічого *серйозного* [курсив Могілянського. – О.З.] не сказано і котра все більше стає науковою істиною» [1, с.302]. Автор переконаний, що будь-яке літературне дослідження, навіть якщо воно тісно пов'язане з напрямками громадських, політичних і соціологічних наук, не може не брати до уваги художньої природи твору, а естетичний елемент є обов'язковим при оцінці мистецьких явищ.

Зауважимо, що позиція критика-початківця суголосна з думками І.Франка, які той виклав у статті «Слово про критику» («Життя і слово», 1896). За переконанням Франка, літературна критика повинна бути естетичною, зосереджуватись на об'єкті свого дослідження і вивчати здатність художнього явища справляти естетичний вплив. Сучасні літературознавці відзначають, що основні положення цієї статті на новому етапі літературного розвитку відіграли програмну роль. У цей час критика активно розвивалася, з'явилися митці, для яких вона стала професійним заняттям, В.Будний назвав аналізований період «Золотим Віком» української літературної критики, наголошуючи, що це була доба її розквіту, багата на видатні творчі постаті, запальні дискусії, оригінальні концепції, інтерпретації й оцінки. Критики і літературознавці цього часу прагнули знайти відповіді на найглибші світоглядні питання, проаналізувати важливі проблеми і закономірності розвитку мистецтва, разом з тим завдання літературної критики та науки про літературу стали предметом запальних дискусій.

Могілянський дуже відповідально ставився до своїх літературно-критичних виступів. Він наголошував на значущості останніх як для широкого загалу читачів, так і для письменників. Науковець переконаний, що літературна праця потребує підтримки, «що її і видатному художникові дає критична аналіза його роботи» [7, с.7], а чи не найбільшою карою для письменника вважає «протягом цілого життя відчувати перманентно байдужість сфінкса-читача, неувагу критики, впадати в сумнів щодо вартості своєї художньої праці і так і не дочекатись на її щире та авторитетне оцінку, зроблену на всебічній аналізі всієї творчості» [7, с.9].

У літературно-критичній діяльності Могілянського вирізняються два піки активності:

1) 10-ті роки ХХ ст., який ми умовно називаємо «петербурзьким періодом». У цей час праці критика виходили друком головню на сторінках таких видань: «Украинский Вѣстник», «Русская мысль», «Украинская жизнь», «Літературно-науковий вістник», «Книгар» та ін.;

2) 20-ті роки ХХ століття – «київський період», який відзначається активною співпрацею автора з часописами «Книга и революция», «Нова громада», «Червоний шлях», «Життя й революція».

Звичайно, такий поділ носить дещо умовний характер, адже, як зазначає С.Павличко, кожен з окреслених періодів хоч і мав «свої специфічні дискурси», та

«водночас їх об'єднувала певна тяглість естетичних завдань художньої практики й теоретичної риторики» [12, с.12].

До літературно-критичної діяльності митця спонукало усвідомлення необхідності «самопізнання і розуміння внутрішньої цінності літературного розвитку» [10, с.21], а критик, за його переконанням, має «нащупати пульс і розкрити душу» [10, с.21] не лише окремого письменника, а й цілого літературного періоду. Мистецьку вартість кожного окремого художнього твору літературознавець розглядав у двох напрямках: 1) художньо-літературне значення твору; 2) наскільки аналізовані твори визначають характер нової української літератури.

Системна робота Могілянського в українській критиці починається в 1910-х роках. Активізуються зацікавлення дослідника теорією літературної критики, він починає пильніше приглядатися до західноєвропейських теорій, праць українських та російських критиків, висловлювати своє ставлення до них. Імпонують митцеві дослідження представників суб'єктивно-імпресіоністичної критики, їхні ідейно-естетичні засади знаходять продовження в працях ученого: «Зазначу, що не обмежую завдань критики цариною наукової критики: мистецтво не тільки випереджує науку, а де в чому царює неподільно. Художня критика, продовжуючи працю творця-художника, де в чому залишається мудрішою ніж наука» [9, с.54]. Дослідити і художню цінність, і внутрішню значущість аналізованого твору – такі завдання ставить Могілянський перед критиками. Не оминав увагою науковець і новинки літературознавчі та літературно-критичні виступи своїх колег. Так, в огляді літератури за 1913 рік пише: «Смерть Коцюбинського і Лесі Українки викликала ряд статей, які свідчать про зростання української критики, яка досі рідко підносилася до розуміння спеціальних засад художнього слова» [11, с.29]. Автор вітає естетичну критику Леонтовича, праці Ніковського з дослідження психології творчості, та все ж з прикрістю констатує, що ці дослідження ще не стали свідченням «повороту в спрямуванні української критики», та висловлює сподівання, «що такі печальні явища, як жорстокий публіцистичний «рознос», який вчинив у «Раді» п. Ан. Василько найбільш видатному художнику сучасної літератури Галичини М.Яцкову за невдалий в цілому його збірник «Смерть Бога», стануть віднині неможливими. Але «повороту» здається, ще доведеться зачекати...» [11, с.29]. Праці, у яких публіцистичні задачі отримують домінуюче значення і відтісняють кудись на задній план власне літературно-критичний аналіз, дослідник кваліфікує як незадовільний досвід літературної характеристики.

Могілянський послідовно обстоював думку, що культурна творчість має розвиватися у двох напрямках: 1) засвоєння і націоналізація світової культури, пристосування її цінностей для задоволення національних потреб; 2) узгодження національних потреб і прагнень зі світовим культурним прогресом та самостійна творчість нових культурних цінностей. Митець переконаний, що художні твори українських письменників «починають зацікавлювати світ своєрідністю художнього обличчя» [11, с.27]. Започатковані річні огляди української літератури на сторінках журналу «Русская мысль» (1911-1914) мали на меті знайомити російського читача з творчістю українських майстрів слова. Це практична реалізація ще одного завдання критика: сприяти європейській інтеграції безпосередньою культурною роботою.

Погляди Могілянського-критика не залишалися незмінними, вони еволюціонували разом з розвитком художньої творчості. Так, у 20-ті роки дослідник написав кілька

праць теоретико-літературного спрямування, у яких звертав увагу і на завдання критики в нових культурно-історичних умовах, разом з тим продовжував обстоювати традиції українського «європеїзму». Програма науковця втілювалася в кількох ґрунтовних статтях («До проблеми розуміння художнього твору», «Формальний метод», «Література як соціальний факт і як соціальний фактор») та виступах («Нові шукання в методології літератури», виступ на диспуті «Шляхи розвитку сучасної літератури» 24 травня 1925 року та ін.) Прихильників і однодумців на батьківщині науковець знайшов серед генерації молодих літераторів: неокласики, Курбас, Яновський, Хвильовий, Підмогильний, Тичина й ін. Їхні творчі та дружні взаємини засвідчує широке листування, яке до сьогодні, на жаль, ще перебуває в опрацюванні у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України.

Серед найбільших чеснот критиків літературознавців виділяє природний смак, совісне студювання наукових дисциплін, щирість, привабливе невпинне горіння шляхетного духу, який перебуває у вічних пошуках. Найбільш схвальні відгуки отримують праці, які побудовані на історичній перспективі, а висновки в них обґрунтовані з погляду загальних естетично-критичних критеріїв. Дослідник послідовно обстоює і практично реалізує думку, що особиста прихильність і літературні вподобання не повинні перешкоджати критичному ставленню до творчості.

Літературну критику Могилянський розглядає як початковий щабель до поетики теоретичної, а тому наголошує, що вихідним моментом кожного дослідження має стати установлення об'єкта і методу. Тому вітав пошуки і здобутки формальної школи, йому були близькими настанови Жирмунського: «досліджувати літературний твір як явище мистецтва», «розглядати кожний елемент твору як естетично скерований факт, що робить певний художній вплив», «розглядати літературний твір як естетичну систему, обумовлену єдністю художнього завдання» [8, с.41]. З полемічним запалом науковець критикує літературознавчі праці, які не висвітлюють естетично важливих фактів, написані «пером газетяра», мають гіпотетичний і непереконаливий характер, а подекуди провалюються в «наївний вульгаризм». Оскільки такі характеристики стосувалися переважно праць «патентованих марксистів», то дуже скоро авторитетний, вдумливий науковець уже не мав змоги друкуватися на сторінках радянської періодики. Та глибина і вивіреність думки вченого залишались важливими для його соратників. Наприклад, І.Айзеншток у листах звертався за порадами до шанованого колеги, просив дати наукову оцінку його роботам: «Я пришлю Вам свою <...> книгу і з задоволенням вислухаю Ваші заперечення і протести» [4], «буду радий отримати Ваші зауваження про ювілейну шевченківську літературу» [5], «зараз не той час, коли можна не писати, а Вам тим паче. Інакше почнуть писати всякі [нерозбірливо] etc., і писати будуть дурниці, бо знання у них поверхові і мізерні» [6].

Аналізовані праці засвідчують широкий діапазон наукових зацікавлень ученого. У них знайшли відбиток актуальні питання літературного життя, його зміни та пов'язані з цим переакцентації естетичних цінностей, перегляд та зміна критеріїв оцінки, переосмислення явищ у контексті культурних надбань і культурного досвіду; аналіз художніх творів; роздуми дослідника про розвиток мистецтва. Михайло Могилянський як критик і літературознавець був продовжувачем культурологічної критики, засвідченої раніше творчістю П.Куліша та М.Драгоманова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійко М. Суб'єктивісти і об'єктивісти в російській публіцистиці / Мих. Андрійко // Житє і слово. – 1896. – Кн. III. – С. 299–302.
2. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні II половини XIX – початку XX століття / Михайло Гнатюк. – Львів, 2002. – 2005 с.
3. Зельдович М. Парадоксальность литературной критики как творчества / М. Г. Зельдович // Литературоведение и журналистика: Межвузовский сборник научных трудов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 2000. – С. 149–159.
4. Лист І. Айзенштока до М. Могилянського від 21. XI. 1938 // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф.311, № 46.
5. Лист І. Айзенштока до М. Могилянського від 30. III. 1939 // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф.131, № 49.
6. Лист І. Айзенштока до М. Могилянського від 15. XII. 1939 // Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. 131, № 57.
7. Могилянський М. Лесь Мартович / Михайло Могилянський // Лесь Мартович. Вибрані твори. – К., 1926. – С. 7–47.
8. Могилянський М. Література як соціальний факт і як соціальний фактор / Михайло Могилянський // Життя й революція. – 1925. – № 11. – С. 40–50.
9. Могилянський М. М.М. Коцюбинський (Уривки з споминів) / Михайло Могилянський // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Т. 63. – Кн. 7–8. – С. 51–55.
10. Могилянський М. Українська література в 1911 р. / Михайло Могилянський // Русская мысль. – 1912. – Кн. 3. – С. 20–24.
11. Могилянський М. Українська література в 1913 р. / Михайло Могилянський // Русская мысль. – 1914. – Кн. 2. – С. 27–31.
12. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: [монографія] / Соломія Павличко. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 448 с.
13. Тарнашинська Л. Літературна критика як ритуал жертвоприношення: до питання формату етики / Людмила Тарнашинська // Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Тарнашинська. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008.

Оксана Зелік

МИХАИЛ МОГИЛЯНСКИЙ О ФУНКЦИЯХ И ЗАДАЧАХ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

В статье анализируются взгляды М.Могилянського на функции и задачи литературной критики. Автор сопоставляет теоретические взгляды ученого и их реализацию в литературно-критических статьях. Работы исследователя рассматриваются в контексте литературно-критического дискурса эпохи.

Ключевые слова: критика, рецепция, парадигма, эстетизм, дискурс, теоретическая риторика.

Oksana Zelik

MIHAIL MOGILANSKIY ABOUT THE FUNCTIONS AND TASKS OF THE LITERARY CRITICISM

The article is about the functions and tasks of the literary criticism. Theoretical views and their practical embodiment in the literary critical works are analysed in this article. This scientist's works in the context of the literary critical discourse of the epoch are under consideration.

Key words: criticism, reception, paradigm, aestheticism, discourse, theoretical rhetoric.

Одержано 19.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.